

Milan HRDLIČKA
Univerzita Karlova v Praze

DOI: 10.14746/bo.2020.3.9

Mongol, nebo Mongolec?¹

Keywords: inhabitant names, suffix, usage, variant

Klíčová slova: obyvatelské jméno, přípona, úzus, varianta

Abstract

The article describes how to form – with which suffix – inhabitants names (of states, of regions, of cities, etc.) correctly in contemporary Czech, for example how to use the name of inhabitant of Mongolia (Mongolian) correctly: *Mongol*, or *Mongolec*?

Obyvatelská jména je možné rozdělit do dvou základních skupin – na pojmenování obyvatel obcí a na názvy občanů států, popř. regionů.

Názvy obyvatel obcí se většinou tvoří ze zavřeného kmene pojmenování obce sufixem *-an* (*Paříž – Pařížan*). Dochází při tom ke změně předkoncepové souhlásky: [h] a [g] se mění v [ž], konsonant [k] alternuje s [č] (*Praha – Pražan, Hongkong – Hongkonžan, Hamburk – Hamburčan*). Při odvozování se systémově měkčí souhlásky, konkrétně [d], [t], [n], [r] na [dʹ], [tʹ], [ň], [ř] (*Madrid – Madrid’an, Belfast – Belfast’an, Londýn – Londýňan, Káhira – Káhiřan*). Jen zřídka se objevuje sufix *-ec*: *Amsterdam – Amsterodamec*. Podobné případy potíže nečiní.

Složitější situace nastává, jde-li o názvy měst, resp. jejich obyvatel málo užívaných, postrádajících v češtině vyhraněnější a ustálenější uzuální formu. V obecné rovině lze jako řešení doporučit opisné vyjádření, které spolehlivě potížím předchází (*obyvatel Buenos Aires, obyvatel Rio de Janeira*, nikoliv nevhodné *‚Buenos Airesan’, ‚Rio de Janeiran’*).

V úvahu připadá i někdy poněkud ošidný pokus o odvozenou podobu obyvatelského jména. Jakým způsobem postupovat kupř. v případě obyvatele *Managuy*? Bude

¹ Tato studie vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres Q10, Jazyk v proměnách času, místa, kultury.

náležitý tvar *Managuan*, nebo *Managuec* (*Managujec*)?² Následky takových počínů nemajících solidní oporu ve spisovném či kolokviálním úzu nezřídka vzbuzují pochybnosti, působí rozkolísaně. To je z komunikačního hlediska jistě nežádoucí.

Někdy se setkáváme s konkurencí přípon *-an* a *-ák*: *Pražan* x *Pražák*, *Plzeňan* x *Plzeňák*, *Hradečan* x *Hradečák*. Snad s výjimkou Vídně (*Videňan* x *Videňák*),³ popř. některých slovenských obcí (pod vlivem slovenštiny),⁴ jde o záležitost ryze tuzemskou. Jen sotva si lze představit varianty *Řím – Říman* x *Římák*, *Mnichov – Mnichovan* x *Mnichovák* aj.

Postoj k variantním jménům obyvatel českých a moravských obcí vyjádření není jednoznačný ani jednotný. Rozdíly v interpretaci se mohou lišit napříč generacemi i regiony. Zatímco vedle neutrálního pojmenování *Pražan* (pro někoho však až knižnějšího) může působit jeho paralela *Pražák* (*No jo, zase ty Pražáci!*) poněkud hanlivým dojmem.⁵ Lexémy jako *Plzeňák*, *Hradečák*, *Brňák* jsou oproti tomu spíše povahy hovorové.

Zajímavou, poněkud opomíjenou, specifickou podmnožinu obyvatelských jmen tvoří substantivizovaná adjektiva typu *Kladenští*, *Pardubičtí*. Z hlediska tvaroslovného jde o jména pomnožná, v daném významu nemají singulár. Z perspektivy slovo- tvorné se jeví jako neproblémová. Nápadný je jejich hojný výskyt v nominativu. Příznačným rysem je skutečnost, že zpravidla neoznačují obyvatele dotyčné obce obecně, nýbrž pojmenovávají pouze jejich určitou část, a sice organizované skupiny lidí (sportovní kluby či oddíly, pracovní kolektivy apod.).

Podstatně pestřejší a složitější je tvoření pojmenování příslušníků státních útvarů a jejich regionů. Nejčastěji si konkurují pojmenování s nulovým sufixem (*Švéd*, *Ir*, *Bavor*), s příponou *-an* (*Čičan*, *Island'an*, *Korsičan*) a *-ec* (*Korejec*, *Portugalec*, *Bre- tonec*), popř. se sufixem rozšířeným (*Barmánc*,⁶ *Kubánc*, *Peruánc*). Situace je dosti nepřehledná, spíše než o transparentním systému lze hovořit o různých tendencích s variantními podobami jmen.⁷

Od poloviny států Evropy i jiných zemí se tvoří jména obyvatel bez přípony, viz *Ind*, *Uzbek*, *Tádžik*, *Armén*, *Kazach* aj. Jen minimum lexémů má příponu *-ák*: *Polák*, *Slovák*; zvláštní postavení zaujímá lexém *Čech*. Nejčastějšími sufixy, zhruba s obdo-

bou četností výskytu, jsou *-an* a *-ec*. Z důvodu neexistence jednoznačných derivačních pravidel je mnohdy volba fakultativní, bývá záležitostí jazykového citu. Jedna z dublet v řečové obvykle výrazněji převažuje: *Brazilec* je užívanější než *Brazilan*, *Moldavan* dominuje nad *Moldavcem*⁸ (daný tvar evokuje pojmenování *Moravec*, zastaralé označení Moravana).

Pro ilustraci uvádíme vybrané zásady odvozování pojmenování příslušníků národů. Přípona *-an* se užívá, je-li zakončení státu na *-k*, *-s*, *-š*, *-t*, *-d* (*Mosambičan*, *Laosan*, *Kuvajťan* aj.), dále na samohlásku *-a*, které předchází konsonant [d], [t], [k], [t], [w], [ž] (*Kanaďan*, *Kostaričan*, *Kambodžan*; vedle *Aljašan* existuje podoba *Aljaščan*) a na samohlásku *-e*, *-y*, *-o* (*Zimbabwan*, *Seychelán*, *Konžan*). Sufix *-ec* se uplatňuje u zemí zakončených na *-m*, *-l* (*Surinamec*, *Senegalec*, *Izraelec*),⁹ s koncovou samohláskou *-a*, již předchází [v], [e], [u] (*Litevec*, *Eritrejec*, *Nikaragujec*), s vyslovovanou souhláskou *-j*, *-je* (*Paraguayec*, *Uruguayec*, *Libyjec*).

Závěrem prezentujeme pravidlo, na němž lze náročně ukázat nesnadnost, rozkolísanost a uzuální povahu tvoření obyvatelských jmen. Jména příslušníků národů se tvoří bez přípony od států zakončených na *-sko*. Máme tedy formy typu *Maďar*, *Švýcar*, *Bulhar* – a systémově rovněž *Mongol*. Ovšem pozor: v případě týchž zemí je mimo jiné možné také užití přípony *-ec*, odtud kromě jiného podoby *Estonec*, *Lichtenštejnc*, *Nizozemec* ... A v neposlední řadě *Mongolec*.

Tvoření obyvatelských jmen je kapitolou zajímavou, nicméně dosti komplikovanou. V případě potřeby je proto jistější ověřit náležitou formu ve slovníku, resp. v normativní jazykové příručce a nespolehat pouze na jazykový cit.

Literatura

Š t í c h a F. a kol., 2011, *Kapitoly z české gramatiky*, Praha: Academia.

² Podobné rozpaky mohou vyvolávat i názvy obyvatel států. Štícha a kol. (2011, s. 247) uvádí jako doklad *Lotyšsko*. Zaznamenány jsou podoby *Lotyš*, ale také *Lotyšec* či *Lotyšán*.

³ Tato verze se jako neutrální užívá na Moravě: *Videňáci dojeli*.

⁴ Štícha a kol. (2011, s. 238) uvádí: „Na základě rozlišení mezi slovy *Žiliňan* (každý obyvatel města, včetně přistěhovačů) a *Žilinc* (původní, autochtonní obyvatel s váženým postavením a profesí) spoluzaložil v roce 1991 Sbor *Žilinců* a stal se jeho předsedou.”

⁵ Srov. dublety *Rus* x *Rusák*, *Žid* x *Židák*, *Rakušan* x *Rakušák* (tato varianta je na Moravě mnohdy pocítována jako neutrální).

⁶ Nikoliv tedy *Barman*, jak bylo možné dříve slýchat. Barma se však nyní jmenuje Myanmar, takže tato potíž odpadá. Jindy hrají roli sémantické rozdíly: *Bosňan* je označení pro všechny obyvatele Bosny, kdežto *Bosňák* je příslušník tamní muslimské komunity.

⁷ Zvláštní skupinu tvoří kolokviální podoby, kupř. *Amík* (Američan), *Anglán* (Angličan), *Frantík* (Francouz), moravské *Taloš*, zastaralé *Talián* (Ital), někdy i povahy hanlivé: *Ukroš*, *Úkáčko* (Ukrajinec), *rákosník* (Vietnamec), *Němčour*, *skopčák* (Němec) atd.

⁸ Někdy jsme svědky rozdílů dobových, srov. bývalé označení *Charvát*, *Marokánc* a dnešní *Chorvat*, *Maročan*.

⁹ Nelze zaměňovat s označením *izraelita* (člen židovské církve).